

HÜSEYİN RIZA PAŞA'NIN 1888 TARİHLİ LAYİHASINA GÖRE SURİYE-LÜBNAN BÖLGESİ'NİN SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Kemal SAYLAN*

Öz

19. yüzyıldan itibaren Akdeniz ticaretinin tekrar önem kazanmasıyla birlikte Suriye limanları da bu ticarete ön plana çıkmaya başlamıştır. Bölgenin ticari ve stratejik öneminin farkına varan başta Fransa ve İngiltere olmak üzere birçok Avrupa ülkesi burada etkin olmak için faaliyet yürütmüştür. Bölgenin en hassas yeri Cebel-i Lübnan'dır. Suriye ticaretinin odak noktasında bulunması, çok milletli ve çok dinli bir yapıya sahip olması Cebel-i Lübnan'ı Avrupalı devletler nezdinde önemli bir yer haline getirmiştir.

1887 tarihinde Suriye'ye özel görevle gönderilen Hüseyin Rıza Paşa'nın II. Abdülhamit'e sunduğu layiha o dönemdeki Suriye-Lübnan'ın durumu ve Avrupalı devletlerin bölgedeki faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca layihada Osmanlı Devleti'nin bu faaliyetlere karşı alması gereken önlemler belirtilmektedir.

Çalışmamızda, bu layiha çerçevesinde II. Abdülhamit döneminde Suriye-Lübnan'ın durumunu ve Hüseyin Rıza Paşa'nın bölgeyle önerilerini değerlendireceğiz.

Anahtar Sözcükler: Suriye, Lübnan, Hüseyin Rıza Paşa, Layiha.

PROBLEMS AND SUGGESTIONS FOR SOLUTIONS OF THE REGION OF SYRIAN-LEBANON ACCORDING TO HUSEYIN RIZA PASHA'S REPORT, DATED 1888

Abstract

Syrian seaports came to the fore in trade since the Mediterranean trade rose in importance again from 19th century on. Many European countries particularly France and England which realized commercial and strategic significance of the region began playing active roles to wield influence on the region then. The most crucial place of the region is Mount Lebanese because of its central point in Syrian trade and its multi-ethnic and multi-religious structure. Therefore Mount Lebanese became an important place in the eyes of European states.

The report which was submitted to Abdulhamit II by Huseyin Riza Pasha who was sent to Syria as a special envoy gives information about the circumstances of Syria-Lebanon and activities of the European states. Furthermore the report states the precautions which should be taken against all those activities.

In our study, we will evaluate the suggestions of the Huseyin Riza Pasha and the status of Syrian-Lebanon in the period of Abdulhamid II based on the mentioned report.

Keywords: Syrian, Lebanon, Huseyin Riza Pasha, Report.

* Yrd. Doç. Dr.; Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, kemalsaylan52@gmail.com.

Giriş

16. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın ilk yarısına kadar yaklaşık 300 yıl Osmanlı idaresinde huzurlu bir coğrafya olarak tanımlanabilecek Suriye bölgesi 19. yüzyıldan itibaren ülke içindeki ve dünyadaki gelişmelere paralel olarak hareketlenmeye başlamıştır. Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmesi ve bu isyan sırasında Suriye coğrafyasına hâkim olması buradaki sosyal ve idari yapıyı olumsuz etkilemiştir. Bu duruma bir de 19. yüzyıldaki ticaret yollarının ve ticari dengelerin değişmesi eklenince yüzyıllardır huzur içinde bulunan bu coğrafya tarihindeki en karışık dönemlerinden birini yaşamaya başlamıştır.

Avrupalı devletlerin bölge üzerindeki nüfuz mücadelesi bölgede Cebel-i Lübnan adında özerk bir yönetimin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bölgede Fransa ve İngiltere'nin faaliyetleri Maruni-Dürzi çatışmalarını beraberinde getirmiş, Fransa'nın Cezayir'i işgali ise bölgede Cezayirli Mülteciler meselesini ortaya çıkarmıştır. Bu durum, bölgede zaten var olan sosyal ayrışmanın daha da artırmasına ve Avrupalı devletlerin bölge üzerindeki faaliyetlerin kolaylaşmasına sebebiyet vermiştir.

Bütün bu gelişmelere karşı Osmanlı Devleti bölgedeki hâkimiyetini korumak ve idaresini devam ettirebilmek için tedbirler almaya çalışmıştır. Askerî kuvvet kullanarak bölgede asayiş sağlamaya çalışmak bu tedbirlerden bir tanesidir. Devlet, daha önce 1845 ve 1861 tarihlerinde görevlendirdiği hariciye nazırları Şekip Efendi ve Fuad Paşa'yla bu yolu denemiş ancak başarılı olamamıştır. 1888 tarihinde meydana gelen olaylarda ise sorunu kaynağına inerek çözüme kavuşturmaya çalışacaktır. Bunun için bu kez bölgeye Osmanlı bürokrasisinde önemli görevlerde bulunan Hüseyin Rıza Paşa'yı gönderecektir. Hüseyin Rıza Paşa, bu amaç doğrultusunda Osmanlı bürokrasisindeki tecrübelerinden yararlanarak bölgedeki sorunları tespit edip, idari, mali, eğitim vb. konularda devletin yapması gereken düzenlemeleri bir layiha hâlinde II. Abdülhamit'e sunmuştur.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Y. EE. 7/21 fon koduna kayıtlı bu layiha, dönemin diploması yazısı olan rika ile yazılmış olup Rumî 7 Nisan 1304, Hicrî 8 Şaban 1305, Miladî 20 Nisan 1888 tarihlidir. Layiha, iki bölümden oluşmaktadır. İki bölümü de 7'şer sayfa olan layiha toplam 14 sayfadır. İlk bölümde Fransa Konsolosluğunun bölgedeki faaliyetleri, Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Vasa Paşa ile yapılan görüşmeler, bölgedeki eğitim durumu ve Maruni ruhani reislerinin çalışmaları anlatılmaktadır. İkinci bölümde ise Mezraat'ül-Arab olayları, Cezayirliilerin tabiiyet meselesi, Lübnan'daki imar faaliyetleri ve Beyrut şehrinin durumu ile yabancıların arazi satın almaları gibi meseleler üzerinde durulmaktadır.

Daha önce Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Sabahattin Samur, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nin 1999 senesinde yayınlanan 6. sayısında “Özel Memuriyetle Beyrut'a Gönderilen Hüseyin Rıza Paşa'nın Bir Layihasının Işığında, XIX. Yüzyılın Sonuna Doğru Fransa'nın Suriye Siyaseti” adıyla yayınladığı makalede layihanın ilk bölümünün transkriptini yaparak Fransa'nın Suriye siyaseti üzerinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Prof. Dr. Selçuk Günay da Tarih Araştırmaları Dergisi'nin 1995 tarihinde yayınlanan 28. sayısında “II. Abdülhamid Döneminde Suriye ve Lübnan'da Arap Ayrılıkçı Hareketlerinin Başlaması ve Devletin Tedbirleri” adlı makalesinde layihaya bir paragrafla atıfta bulunmuştur.

Çalışmamızda bu makalelerden farklı olarak layihanın tamamını değerlendirerek layihadan hareketle Suriye-Lübnan'ın durumu, Mezraat'ül-Arab olayları, Cezayirli mültecilerin tabiiyet meselesi, Fransız Konsoloslunun bölgedeki çalışmaları, Lübnan'daki eğitim ve imar faaliyetleri, Beyrut şehri ve yabancıların arazi satın almaları gibi meseleler üzerinde duracağız.

1. Suriye-Lübnan Bölgesi'nin Genel Durumu

Geniş topraklara sahip Suriye coğrafyası Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sırasında Mercidabık ve Ridaniye savaşlarıyla birlikte 1516-1517 tarihlerinde Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Halep, Şam, Sayda ve Bağdat olmak üzere dört eyalete bölünmüştü. 19. yüzyıla kadar bu şekilde idare edilen Suriye toprakları 1833'te imzalanan Kütahya Antlaşması'yla bir süreliğine Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın idaresine geçti. Ancak Mehmed Ali Paşa'nın buradaki hâkimiyeti 3 Eylül 1840 tarihine kadar sürdü. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti tekrar bölgede hâkim oldu (Acar, 1989, s. 9-11).

Akdeniz ticaretinin önem kazanmaya başlamasıyla birlikte Avrupalı devletlerin Suriye coğrafyasına olan ilgisi arttı. Bu ilgiye paralel olarak Suriye limanları niteliksel ve niceliksel olarak büyümeye başladı ve Suriye coğrafyası batıyla bütünleşme sürecine girdi. II. Abdülhamit dönemine kadar Suriye'nin ticari ve sosyal hayatında etkili olan Fransa ve İngiltere'nin yanına bu dönemden itibaren Avusturya-Macaristan, Almanya ve İtalya gibi devletler de eklendi (Ortaylı, 2000, s. 150).

Bu coğrafyadaki en sıkıntılı bölge ise Cebel-i Lübnan bölgesiydi. Cebel-i Lübnan'da büyük bir Maruni-Dürzi çatışması patlak vermesi ve olaya Avrupalı devletlerin müdahil olmasıyla mesele uluslararası bir soruna dönüştü (Karal, 1986, s. 210-211; Küçük, 1987, s. 36; Ahmed Lütfi, 1999, s. 1118; Keleş, 2008, s. 134; Engelhard, 1328, s. 58). Bunun üzerine Babiâli

28 Temmuz 1845 tarihinde Hariciye Nazırı Şekip Efendiyi Cebel-i Lübnan'a göndererek olayları yatıştırdı ve bölgede iki kaymakamdan oluşan bir idare kurdu (Ahmet Lütfi, 1999, s. 46-47; Ülman, 1966, s. 15-16; Gökbilgin, 1946, s. 681). 1861 senesinde İngiltere, Fransa, Prusya, Avusturya, İtalya, Rusya ve Osmanlı temsilcilerinin katıldığı uluslararası konferansta Lübnan'ın durumu tekrar gündeme geldi. Hazırlanan nizamname ile Lübnan'a 9 Haziran 1861 tarihinde idari, adli ve mali özerklik verildi (Reyhan, 2006, s. 171).¹

Sosyolojik açıdan bakıldığında bölge tam bir milletler ve dinler mozağini andırmaktaydı. Bölgede ilk dönemlerden itibaren Araplar, Süryaniler ve Finikeliler yaşamaktaydı. Sonradan bölgeye Haçlılar, Romalılar ve Türkler gelmişlerdi. 19. yüzyıla gelindiğinde ise bölgede Arap, Türk, Türkmen, Laz, Çerkes, Cezayirli, Dürzi Nusayri, Rum, Maruni, Katolik, Protestan, Süryani, Ermeni vb. küçük büyük 24 çeşit milletten ve dinden insanlar bulunuyordu (Sofuoğlu, 2012, s. 354). Dini açıdan bölgede Müslümanlar ve Hristiyanlar çoğunluğu oluşturuyordu. Ancak Müslümanlar arasında Sünni-Şii ayrımı söz konusuydu. Hristiyanlar arasında da Maruni, Nusayri, Katolik Süryani vb. gibi farklılıklar vardı.²

Osmanlı Devleti, bölgede dinî açıdan ve millet olarak bu kadar karmaşık yapıya sahip cemaatleri kontrol altında tutmak için ruhani reislerle tam yetki vermişti. Böylece cemaatler arasında bir denge sağlamıştı. Bölgedeki Müslüman, Hristiyan ve Museviler bu sisteme alışkındı. Ancak Fransa'nın Katolikliği, İngiltere'nin Protestanlığı yaymak, Rusya'nın da bölgede Ortodoks cemaat yaratmak için yürüttüğü faaliyetler bu dengeyi bozdu (Ortaylı, 2000, s. 155).

19. yüzyıldan itibaren İngiltere'nin Dürzileri, Fransa'nın Marunileri desteklemeleri bu iki cemaati diğerlerinden daha fazla ön plana çıkardı (Sofuoğlu, 2012, s. 354). İngiltere ve Fransa bir taraftan bu cemaatlerin maddi olarak gelişmelerini sağlamaya çalışırken, bir taraftan

¹ Cebel-i Lübnan'a mutasarrıf olarak Katolik bir Hristiyan olan ve Ali ve Fuad paşalara olan yakınlığıyla tanınan Gababed Artin David atandı. Aslen Katolik Ermeni bir ailenin oğlu olan Garabed Artin 1816 senesinde İstanbul'da dünyaya geldi. Daha çok Davud yahut David Efendi olarak bilinmektedir. İlk tahsilini İstanbul'da tamamladıktan sonra Berlin'e giderek hukuk eğitimi aldı. Memuriyet hayatına Berlin Sefaretinde kâtip ve tercüman olarak başladı. 1845 senesinde yazdığı "Historire de le Legislation des Anciens Germains" isimli eseri Prusya Krallığı ve Berlin Akademisi tarafından ödüllere layık görüldü (Dadyan, 2011, s. 268). 1852 senesinde maslahatgüzar olarak atandığı Viyana Sefaretine 1856 senesinde konsolos tayin edildi (İnal, 1982, s. 160). 1859'da İstanbul'a dönerek Sansür Dairesi Müdürlüğüne, 1860'ta Posta Müdürlüğüne tayin edildi. Cebel-i Lübnan'a Katolik bir mutasarrıfın tayin edilmesi gündeme gelince gerek Ali ve Fuad Paşa'lara yakın olması gerekse sadakatine güvenilen bir memur olması dolayısıyla aklı gelen ilk isim oldu. Rütbesi vezir mertebesine yükseltilerek 40.000 kuruş maaşla bu özerk idarenin ilk idarecisi olarak atandı (Dadyan, 2013, s. 68-69).

² 1880 senesinde Suriye-Beyrut bölgesinde 1.200.000 nüfus bulunmakta bunların 300.000'ini gayrimüslimler oluşturmaktaydı (Ortaylı, 2000, s. 155).

da Osmanlı otoritesine karşı gelmelerini teşvik etmekteydiler. Devlete karşı suç işlediklerinde Fransızlar Marunileri, İngilizler de Dürzileri korumaktaydı.

İngiltere'nin 1878'de Kıbrıs'ı ele geçirmesi Suriye'deki İngiliz yanlılarını sevince boğmuştu. Bundan sonra İngiltere, Suriye ile daha da yakından ilgilenmeye başladı. Bu durumun bir göstergesi olarak İstanbul büyükelçisi Henry Layard'ı 1879 sonbaharında Suriye'ye gönderdi. İngiltere, Suriye'deki gelişmeleri yakından takip etmekte ve müdahalelerde bulunmaktan çekinmemekteydi. Reformların uygulanışı ile ilgili müdahalelerinin yanı sıra meydana gelen Maruni-Dürzi çatışmalarında Dürzileri desteklemiş bu da Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştı. Diğer taraftan Fransa da bölgede önceliği İngiltere'ye kaptırmak niyetinde değildi. Bunun için Layard'ın Suriye gezisinin ardından İstanbul'daki askerî ataşesi Torcy'yi incelemelerde bulunmak üzere Suriye'ye gönderdi. Fransa'nın amacı Marunilerle ilişkilerini kuvvetlendirerek bölgedeki nüfuzunu artırmaya çalışmaktı (Buzpınar, 1999, s. 169).

Bölgede giderek artan Avrupa nüfuzu Suriyeli Müslüman Araplar üzerinde olumsuz etkiler bırakmaya başladı. Örneğin, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda maruz kalınan büyük yenilgi sonrasında Suriye ileri gelenlerinden bir grup, Avrupalı devletlerin Suriye'yi işgal etmesinden korkarak gizlice toplanmış ve Osmanlı Devleti'nin yıkılması durumunda Suriye'deki Müslümanların tavrının ne olacağını tartışmışlardı. Toplantıda alınan karara göre Osmanlı Devleti, Suriye topraklarından çekilmek zorunda kalır ve herhangi bir yabancı ülke burayı işgale kalkışırsa, Müslümanlar Suriye'nin bağımsızlığı için çalışacak ve kurulacak yeni devletin başına da Emir Abdulkadir el-Cezair'i getireceklerdi. Aynı yıllarda Suriye'nin Mısır veya İngiltere'ye iltihak edeceği yolunda söylentilerin yayılması da Osmanlı Devleti'nin zayıflığının yanı sıra artan yabancı nüfuzunu gözler önüne sermekteydi (Buzpınar, 1999, s. 170).

2. Hüseyin Rıza Paşa'nın Bölgeye Gönderilmesi

1880'li yıllara gelindiğinde Cebel-i Lübnan'daki Maruniler ve Dürziler arasındaki çatışmalar artış gösterdi.³ Diğer taraftan bölgeye yerleştirilen Cezayirli önemli bir sorun

³ Sait Paşa'nın 27 Ocak 1881 tarihli gönderdiği telgraftan anlaşıldığına göre Dürziler, bazı Havran köylerini basarak 75 kişiyi öldürmüşler ve köyleri yağmalamışlardır. Ahmet Hamdi Paşa'nın 31 Ocak 1881 tarihli telgrafından ise olayın ayrıntıları şöyle anlatılmaktadır: "Dürziler Kerek ve Emir köyleri başta olmak üzere birçok yerleşim birimini basarak yağmalamış ve tahrip etmişlerdir. Bu nedenle Havranlılar tarafından canlarını kurtarabilmek için boşaltılan köy sayısı toplam 14'e ulaşmıştır. Ayrıca 2.000 kadar Dürzi süvarisi Büsrü'ül Harir de bulunan bir tabur asakir-i nizamiye üzerine saldırmak için buraya gelmişler; fakat asker tarafından karşılanmaları üzerine cesaret edemeyerek Kerek'e doğru çekilip gitmişlerdir. Bu olaylara Cebel-i Dürüz halkının onda dokuzu karışmıştır." (Samur, 1994, s. 406-407).

hâline geldi. Bu iki sorun Osmanlı yönetimini ziyadesiyle rahatsız etmekteydi. 1882 senesine kadar Cezayirli mülteciler ile Osmanlı yöneticileri arasında ciddi bir sıkıntı yaşanmamıştı. Ancak Mezraat'ül-Arab olayları denilen ve 1888 senesinin Ocak ve Şubat aylarında meydana gelen olaylarda Cezayirli muhacirlerin bölgede asayiş olaylarına karışmaları Osmanlı Devleti ile Fransa'yı karşı karşıya getirmişti. Suçlular zaptiyeden kaçarken Fransız Konsolosluğuna sığınmışlar, suçluları teslim almak için konsolosluğa giren Osmanlı askerleri ile Fransız görevliler arasında arbede yaşanmıştı. Olaya, Şam valisi Naşid Paşa ile Şam Fransa konsolosunun da müdahil olması meselenin daha da büyümesine neden olmuştu. Bu olay, Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin gerginleşmesini beraberinde getirdi. Bunun üzerine Babîâlî, meydana gelen ihtilafı gidermesi, Mezraat'ül-Arab olaylarını araştırması ve Suriye'nin durumu hakkında tahkikat yürütmesi için 6 Şubat 1888 tarihinde Hüseyin Rıza Paşa'yı⁴ bölgeye müfettiş olarak gönderdi (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 1). Kariyerindeki başarılarından dolayı Suriye'deki olayların araştırılması görevi kendisine verilmiştir. Aslen Adana asıllı Ramazanoğullarından Necib Beyzade İsmet Paşa'nın oğlu olan Hüseyin Rıza Paşa Osmanlı bürokrasisinde parlak bir geçmişe sahipti. 1838 doğumlu olan paşa Mekteb-i Maarif-i Adliyede tahsilini tamamladıktan sonra Hariciye Mektubî Kaleminde çalışmaya başlamış, bir süre sonra Temyiz Mahkemesi üyeliğine getirilmiş, 1887 tarihinde ise bu mahkemenin başsavcılığı ve Bulgaristan Komiserliği yapmıştı. Hüseyin Rıza Paşa bu sırada Aydın valiliği görevinde bulunuyordu. Bu görevdeki başarısından sonra ise hızla Osmanlı bürokrasisinin üst kademelerine yükselmiştir. Daha sonra bu görevin hemen akabinde Bursa Valiliğine atanacak, daha sonra 1889'da Evkaf Nazırlığı, 1890'da Adliye Nazırlığı ve 1891'de Sadaret Kaymakamlığı görevlerinde getirilecektir (Tanrıverdi, 2007, s. 79).

1888 senesinin Şubatında bölgeye gelen Hüseyin Rıza Paşa, Mirliva Osman Paşa, Cebel-i Lübnan mutasarrıfı Vasa Paşa⁵ ve bölgenin önde gelen kişileriyle görüşmeler yaptı. Yürüttüğü tahkikatla ilgili elde ettiği bilgileri daha sonra layiha olarak II. Abdülhamit'e sundu. Hüseyin Rıza Paşa'nın layihasında şu konulara değinmiştir.

⁴ 1904 tarihinde hayatını kaybeden Hüseyin Rıza Paşa, Üsküdar'da pederi yanına defnedilmiştir (Mehmed Tahir, 1338, s. 212-213).

⁵ Katolik Arnavut olan Vasa Paşa, Vasa Efendi ve Skodrani olarak da bilinir. 1824 senesinde kuzey Arnavutluk'un İşkodra şehrinde doğdu. Eğitim için Roma'ya giderek zamanının büyük bir bölümünü dil ve edebiyat çalışmalarına adanmış. Şiirler, oyunlar edebiyat ve tarih denemeler çevirdi ve yazdı. Şiir çalışmaları İtalya'da yayınlandı. *The Truth on Albania and the Albanians: Historical and Critical* adlı bir kitap yazdı. 20 yaşındayken İstanbul'a geldi. Hariciye Nezaretine girdi. Londra'daki Osmanlı elçiliğinde müsteşarlığa yükseldi. Daha sonra Dâhiliye Nezaretine geçti. Halep'te bulunduğu altı yıl boyunca Arapçayı öğrendi. Edirne Vilayetinde danışmanlık 10-17 Mayıs 1883 tarihinde Cebel-i Lübnan'a mutasarrıf olarak atandı. 26 Temmuz 1892 tarihinde ölene kadar buradaki görevine devam etti. (Akarlı, 1993, s. 196; Elsie, 2010, s. 465-467).

a. Mezraat'ül-Arab Olayları

Hüseyin Rıza Paşa'nın layihasında üzerinde en çok durduğu konuların başında Mezraat'ül-Arab olayları gelmektedir. Suriye bölgesinde yaşayan halk değişik milliyetlere, dinlere ve mezheplere mensuptu.⁶ Bölge halkı arasında duygu ve düşünce birliği söz konusu değildi. Bunlara ilaveten Arap kabile ve aşiretlerinin Suriye'nin yapısına uygun olmayan tavırları Suriye'nin yönetimini zorlaştıran en önemli sorunlardan biriydi (Sofuoğlu, 2012, s. 354). Bu nedenle bölgedeki unsurlar arasında sık sık ihtilaflar ve çatışmalar meydana geliyordu. Tarih boyunca bu çatışmaların en önemlisini Dürzilerle Maruniler arasında yaşanan çatışmalar oluşturmuştur.⁷ Mezraat'ül-Arab olaylarından önce bölgedeki Maruni-Dürzi çatışmasının tarihî seyri şu şekilde gerçekleşmiştir.

Suriye'deki Marunilerle Dürziler arasındaki ilk çatışma 1818 tarihinde meydana gelmişti. Maruni köylülerle toprak sahipleri arasında çıkan çatışma daha sonra Maruni-Dürzi Savaşı'na dönüşen bu olaylarda çok sayıda Maruni ve Dürzi hayatını kaybetmişti (Palmer, 1995, s. 213).⁸ 1832'de başlayan çatışmalar ise 1838 yılına kadar sürmüştü (Acar, 1989, s. 9-11). 1841 yılı Ekim ayında bölgede büyük bir Maruni-Dürzi çatışması daha patlak vermiş (Küçük, 1987, s. 36)⁹, çatışmaların bir türlü önünün alınamaması ve işe Avrupa devletlerinin konsoloslarının da müdahalesi üzerine mesele devletlerarası bir soruna dönüşmüştü (Ahmed

⁶ Bölgedeki en önemli dinî unsur Müslümanlardı. Fakat Müslümanlar arasında mezhep yönünden bir birlik yoktu. Müslümanlar arasında Sünni-Şii ayrımı vardı. Fakat Şiiler bir mezhep veya millet statüsünde değildi. Dürziler, Nusayriiler gibi gruplar fiilen var olan cemaatlerdi; fakat bunlara da aynı muamele uygulanıyordu (Ortaylı, 2000, s. 155-156). Müslümanlar haricinde bölgedeki diğer önemli dinî unsur Hristiyanlardı. Hristiyanlar arasında Maruni, Ortodoks, Süryani-Latin, Katolik Ermeni, Protestan ve daha başka mezhepler bulunmaktaydı (Kartal, 1986, s. 30).

⁷ Dürziler, esas itibarıyla Müslüman olan fakat belli İslam mezheplerinden farklı mezhepleri bulunan bir cemaatti. Suriye'de buldukları başlıca yerler, Cebel-i Lübnan, Cebel-i Havran, Raşeya, Hasbeya ve Şam civarlarıydı. Cebel-i Lübnan'da 37 köy ve kasaba Anti-Lübnan'da da 64 köy ve kasaba tamamen Dürzi idi. Aynı yerlerde Marunilerle karışık olarak buldukları köy ve kasabaların sayısı da 211 idi. Maruniler ise esas itibarıyla Hristiyan'dılar. Maron isminde IV. yüzyılda yaşamış bir rahibin kurmuş olduğu mezhepten oldukları için kendilerine Maruni denmekte idi. Marunilerin toplu olarak buldukları başlıca yerler Lübnan'ın kuzey kısmı, Beyrut ve Trablus ile Sayda tarafları idi (Kartal, 1986, s. 30).

⁸ Lübnan'da nüfus olarak Maruniler çok daha fazla olmakla birlikte bölgedeki siyasi üstünlük 18. yüzyıla kadar Dürzilerin elindeydi. Ancak Dürzilerin elindeki güç, aralarındaki iç çekişme ve önde gelen ailelerinde yaşanan kopmalar ve bazılarının Hristiyanlığı benimsemeleri gibi nedenlerle 18. yüzyıla doğru zayıflamaya başladı. Yüzyılın sonlarına doğru Dürziler arasındaki iç mücadelenin kızışması onları daha da yıprattı. Lübnan'daki geleneksel Dürzi egemenliği zayıflarken diğer taraftan Avrupa ile yakın ilişkiler kuran Maruni Hristiyanların ekonomik ve siyasi güçleri artmaya başladı. 1788 senesinde II. Beşir unvanıyla Hristiyan Beşir Şihab'ın Lübnan Emirligi'ne atanması ülkedeki Hristiyanları daha güçlü hâle getiren bir diğer unsur oldu (Acar, 1989, s. 8-9).

⁹ 1840'da İbrahim Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne mağlup olması üzerine ona destek veren Maruni liderleri de tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönderildi. İbrahim Paşa döneminde Dürzilerden alınarak Hristiyanlara verilmişti. Dürziler, Osmanlı yönetimi bölgede tekrar tesis edilince topraklarını geri istediler. Ancak Hristiyanlar bu toprakları geri vermediler. Bunun üzerine aralarındaki husumet daha da arttı (Acar, 1989, s. 12).

Lütfi, 1999, s. 1118).¹⁰ Bu devletlerin bölgede yürüttüğü politikanın sonucu olarak 1845 ve 1860 senelerinde Dürziler ile Maruniler arasında tekrar çatışmalar yaşanması üzerine Osmanlı Devleti, 1845 senesinde Hariciye Nazırı Şekip Efendi'yi, 1860 senesinde Hariciye Nazırı Fuad Paşa'yı bölgeye göndererek çatışmaları bastırabilmişti (Gökbilgin, 1946, s. 681; Cevdet Paşa, 1986, s. 110-111; Gümüşsoy, 2006, s. 213-214). Mithat Paşa'nın Suriye valiliği döneminde İngilizlere dayanarak Havran ve Cebel-i Dürûz havalisinde bir idare-i hükümet kurmak isteyen Dürzilerin adam öldürmesi, yol kesmesi, vergi vermemesi ve asker vermeyerek eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmalarından dolayı Cebel-i Dürûz ve Havran'da olaylar çıkmıştı (Samur, 1994, s. 402-403). Dürziler bazı Havran köylerini basarak 75 kişiyi öldürmüşler ve köyleri yağmalayarak talan etmişlerdi. Ancak gerekli tedbirler alınarak olaylar yatıştırılmıştı.¹¹

1888 senesinde Mezraat'ül-Arab olayları Beyrut'a yarım saat mesafede bulunan Mezraat'ül-Arab denilen köyde ortaya çıktı. Buradaki olayların çıkmasında Avrupalı devletlerle Beyrut'un eski Maruni piskoposu Toby'a'nın önderliğinde kurulmuş olan "Cemiyet-i Maruniyye" etkili oldu (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 2). Bu olayı işitir işitmez hemen olay yerine giden Beyrut merkez kumandanı Mirliya Osman Paşa, Cebel'in gerekli mevkiilerine asker yerleştirip şehrin giriş çıkışlarını tutarak arbedeyi büyümeden bastırdı (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 2).

Olay bastırıldıktan sonra Babiâli tahkikat yapması için bölgeye Hüseyin Rıza Paşa'yı gönderdi. Hüseyin Rıza Paşa, kendisinden olaylar hakkında tahkikat yapılması istenince Şam'a gitmeden önce Şam ve havalisinin durumunu tespit etmeye çalıştı. Elde ettiği bilgilere göre Suriye sınırında ve özellikle vilayet kazalarda mülkiye ve adliyede görev yapan memurların büyük çoğunluğunun, özellikle asayiş sağlayan polis ve belediyenin rüşvet olayları yüzünden bozuk hâlde olduğunu, Şam polisinin ihbar bahanesiyle insanları zorla tutuklayarak günlerce hapiste tuttuklarını ve bu tür olayların çok sık meydana geldiğini, jandarma askerinin sayısının

¹⁰ Fransa, haclı seferleri zamanından beri Suriye-Lübnan ile yakından ilgileniyor ve kendisini Marunilerin hamisi olarak görüyordu. Bu isyanda Marunilerin himayesini üzerine almakla hem İngiltere'den intikam almayı, hem de Lübnan'da Fransız nüfuzunu kuvvetlendirmeyi amaçlıyordu. İngiltere'ye gelince Mehmed Ali Paşa İsyanı ile birlikte Suriye-Lübnan ile yakından ilgilenmeye başlamıştı. İngilizler, Suriye ve Lübnan'ı siyasi bakımından olduğu kadar ticari bakımından da önemli görüyorlardı. Bu yerler, Hindistan'a giden ticaret yollarının üzerinde olmakla birlikte Doğu Akdeniz ticaretinin kilidi konumundaydı. Bu nedenle İngilizler Mehmed Ali Paşa'nın Suriye'ye yerleşmesine karşı çıkarak Osmanlı Devleti'ne yardım etmişlerdi (Karal, 1986, s. 210-211).

¹¹ Sait Paşa'nın 27 Ocak 1881 tarihli gönderdiği telgraftan anlaşıldığına göre Dürziler, bazı Havran köylerini basarak 75 kişiyi öldürmüşler ve köyleri yağmalamışlardır. Ahmet Hamdi Paşa'nın 31 Ocak 1881 tarihli telgrafına göre Dürzilerin saldırıları nedeniyle canlarını kurtarabilmek için boşaltılan toplam köy sayısı 14'tür. Ayrıca 2000 kadar Dürzi süvarisi Büsru'ul Harir de bulunan bir tabur asakir-i nizamiye üzerine saldırmak için buraya gelmişler; fakat asker tarafından karşılanmaları üzerine cesaret edemeyerek Kerek'e doğru çekilmişlerdir. Cebel-i Dürûz halkının büyük bölümü bu olaylara karışmıştır (Samur, 1994, s. 406-407).

yetersiz olması nedeniyle şüphelilerin tutuklanması için köylere gönderilen askerlerin şahsi menfaatleri için köy halkını rahatsız ettiklerini, şikâyetlerin önünü alabilmek için mahalli zaptiyenin “bekaları mahzurdan salim değildir” diyerek tarafsız ve doğru bir tahkikat yapmadan yerli halktan bazı kişileri uzak beldelere göç etmeye zorladıklarını müşahede etti (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 5). Bölgeye geldikten hemen sonra Beyrut civarındaki Mezraat'ül-Arab'da meydana gelen olaylardan şüpheli olarak tutuklanan Hristiyanların sorgularının hızlandırılmasını istedi. Şüphelilerin Şam'daki mahkemeleri sonucu verilen cezaların kanunlara uygun olması gerektiği yönünde Suriye adliyesindeki memurlara nasihatlerde bulundu (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 1).

Olayların meydana gelmesinde yabancı tahrikleri olup olmadığının tespit edilmesi için araştırma yaptı. Araştırma sonucunda olayların direkt yabancılar tarafından çıkarılmadığını ancak Suriye havalisinde bazı yabancı memurların dedikodu çıkararak çok küçük olaylara bazen özel bir önem verdiklerini, kendi hükümetlerine siyasi meselelere sahip çıktıklarını göstermek gayreti içine girdiklerini tespit etti. Paşa, bu olaylarda Beyrut'taki Fransa konsolosunun olayı abartan yayımlar yaptığını belirtmektedir. Konsolosun olaya neden olan Hristiyanların hapsedilmesi sırasında Osmanlı askerlerinin bu kişilere eziyet ettiği ve suçluları saklayanların tespiti sırasında bazı hanelere girerek bu kişilerin mallarını yağmaladığı dedikodusunu yaydığını ifade etmektedir. Hatta bu şekilde dedikoduların yayıldığına Beyrut'ta bizzat kendisinin de şahit olduğunu vurgulamaktadır (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 2).

Şüphelilerin yakalanması sırasında askerî kanunlara aykırı hareket edilmediği kanaatinde olan paşa tedbirler alındıktan sonra dövme ve yağmalama olaylarına karışan kişilerin belirlenmesini istemiştir. Ancak bu konuda kimsenin şikâyetçi olmadığını belirtmektedir. Paşa, kendilerinin herhangi bir zayıatı olmadığı hâlde bu tür iddiaları içeren arzuhal gönderen Hristiyan muhtarların bulunduğunu bunların bazı tutuklulara vekaleten hareket ettiklerini tespit etmiştir. Bunlara hakkını aramak isteyen kişilerin tutuklu dahi olsa bizzat kendilerinin talepte bulunmaları gerektiğini, kendilerinin bu konuda vekalet hakkına sahip olmadıklarını söylemiştir. Paşa, böylece muhtarların sahte evrak düzenlemelerinin önüne geçtiğini ifade etmektedir (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 2).

Tahkikat sırasında Mösyö Emirzat adlı bir kişi Hüseyin Rıza Paşa'nın yanına gelerek bu olayda Fransa tebaasından bir kişinin zarar görüp görmediğinin derhal kendisine bildirilmesini istemiştir. Bunun üzerine Hüseyin Rıza Paşa, Mösyö Emirzat'a meselenin yabancılarla ilgisi olmadığını, Osmanlı Devleti'nin iç işleriyle ilgili bir mesele olduğunu, kendisine tahkikatın

seyrine dair bilgi verme gibi bir mecburiyetinin olmadığını, dışarıdan dolaştırılan şayiaların tamamen gerçek dışı ve usulsüz olduğunu, bunlara itibar etmemek lazım geldiğini belirterek onu ikna etmiştir. İfadesine göre ikna edici cevapları üzerine Mösyö Emirzat'ın susmak zorunda kalmış, bu diyalogdan sonra Fransa Konsolosluğu yalancılığı ve fitneyi terk etmiştir (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 2).

Şüphelilerin Şam'a getirilmeleri sırasında Beyrut Rum Despotu, Hüseyin Rıza Paşa'nın yanına gelerek kendisinden fakir olan bu kişilerin Şam'da tutuklanmaları durumunda Beyrut'taki yakınlarının yüz üstü kalacaklarını söylemiş, bu yüzden de mahkemelerinin Beyrut'ta yapılmasını istemiştir. Paşa, bu istek üzerine kendisinin Rum despotuna olaylara karışanların sorgu ve mahkemelerinin hızlandırılarak tahliye yolu açık olanların bir an önce serbest bırakılması yönünde talimat verdiğini, sorgu ve mahkeme için Beyrut Ceza Mahkemesi heyetinden dört azanın görevlendirildiğini, duruma itiraz eden sanıkların bir üst mahkemenin bulunduğu Şam'da yargılanmalarına devam edileceğini, bu kişilerin Beyrut'ta tutuklu ve hapis buldukları için zaten ailelerine bakacak durumda olmadıklarını, ayrıca kişilerin fakir olmalarının Şam'a gitmelerini engellemeyeceğini, Osmanlı sınırları dahilindeki hiçbir mahkemenin kanuna aykırı karar vermeyeceğini söylediğini, böylece Rum despotunu da ikna ettiğini ifade etmektedir (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 2-3).

Hüseyin Rıza Paşa, olaylar hakkında Mirliva Osman Paşa ile de görüşmüştür. Bu görüşmede Osman Paşa, kendisine Mezraat'ül-Arab tarafında gerektiğinde zabita kuvvetlerine yardımcı olması için bir bölük asker ve bu askerlerin barındırılabilceği bir karakol binasının inşa edilmesi gerektiğini söylemiştir. Cebel-i Lübnan sınırında bulunan Fıstıklık mevkiinde ancak yirmi askeri barındırabilen bir karakol ile yakınında bir cephaneliğin olduğunu, bu karakolun bir taraftan Mezraat'ül-Arab'a, bir taraftan cephaneliğe, bir taraftan da Eşrefiye denilen mevkiye dayanak noktası olması hasebiyle iki yüz askeri barındıracak şekilde yeniden inşa edilmesi gerektiğini kaydetmiştir. Eşrefiye denilen mevki ile Mezraat'ül-Arab ve Fıstıklık arasında bulunan Re'sülayn denilen yerde yirmişer nefer barındırabilecek üç adet küçük karakolun yapılmasının bölgedeki asayişin sağlanması için çok önemli olduğunu özellikle vurgulamıştır (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 3).

Hüseyin Rıza Paşa, Mazruat-ül Arab olaylarının bastırılabilmesi için bölge halkının cahilce hareketlerinin ve sürekli kayırılmalarının önüne geçilmesi gerektiği kanaatindedir. Bunun için Beyrut'ta asayişin biran önce sağlanması gerektiğini düşünmektedir. Asayişin sağlanması için de çevre mezralarda ve şehrin etrafındaki gerekli noktalarda askerî karakollar

inşa edilmesi ve güvenlik güçlerinin iyi bir şekilde tanzim edilmesi gerektiğini söyleyen Mirliwa Osman Paşa ile aynı görüştedir (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 3-5). Hüseyin Rıza Paşa, konuyla ilgili olarak yüz elli bin kuruşa mal olacak bu askerî mevkiilerin inşasında askerlerin çalıştırılmayıp, bölgedeki asayişle ilgilenmelerinin daha doğru olacağını, inşaat masraflarının ise yardımlardan karşılanarak hazineye yükletilmemesi gerektiğini ifade etmektedir (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 3).

b. Fransız Konsolosluğunun Faaliyetleri

Hüseyin Rıza Paşa'nın layihasında önemli yer ayırdığı konulardan bir diğeri Fransız Konsolosluğunun bölgedeki faaliyetleridir. 19. yüzyılda Suriye limanlarının önem kazanmaya başlamasıyla birlikte Fransa bölgedeki ticari ilişkilerini giderek kuvvetlendirmiş, ticari faaliyetleri takip etmek için de bölgede konsolosluk açmıştı. Ancak bu konsolosluk bölgede Fransa'nın ticari ilişkilerini takip etmesinin ötesinde yerli Hristiyanların hamiliğini yapma eğilimi içine girmiş, Suriye Hristiyanları ve özellikle Lübnan Marunileriyle yakın ilişkiler kurmuştu (Buzpınar, 1999, s. 169). Konsolosluğun buradaki faaliyetleri Maruni kilisesini kullanma, Maruniler ile Dürziler arasındaki çatışmadan yararlanma, idari görevlere istedikleri adamları yerleştirme ve Cezayirli mültecilerin tabiyet meselesini kullanma çerçevesinde gerçekleşiyordu (Samur, 1989, s. 283-284).

Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığının teşekkülü sırasında David Paşa ve halefi Franko Paşa döneminde Fransız Konsolosluğunun bölgedeki faaliyetlerine göz yumulması bölgedeki Fransız nüfuzunun bir hayli ilerlemesine neden olmuştu (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 2). Ancak Franko Paşa'dan sonra Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına atanan Rüstem Paşa ruhani reislerin ve Fransız Konsolosluğunun faaliyetlerini önlemek için bazı önlemler almaya çalışmıştı. Rüstem Paşa, bir müddet sabır ve sükûnetle ruhani reisleri olumlu hareket ettirerek durumu iyileştirmek için çaba sarf ederek Maruni reislerinin nüfuzlarını kırmaya çalışmış, Betrun, Metn ve Cezin kazalarındaki İbtidaiye Mahkemesi başkanlıklarına tayin edilen papazların bir kısmını önce, bir kısmını da sonra görevlerinden alarak yerlerine ahaliden uygun gördüklerini yerleştirmişti. Ancak Maruni patrikhanesinin merkezi ve piskoposların çoğunun ikametgâhı olan Kesrivan Kazası Bidayet Mahkemesi Başkanlığında bulunan papazı değiştirmeye ve kaymakamlık, belediye başkanlığı gibi Cebel-i Lübnan'da önemli olan memuriyetlere tayin edilecekler hakkında konsolosların fesatlığını önlemeye fırsat bulamamıştı (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 2).

Hüseyin Rıza Paşa'nın müfettiş olarak gönderildiği tarihte Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı görevinde Vasa Paşa bulunmaktaydı. Vasa Paşa, Fransız Konsolosluğunun faaliyetlerini önlemek için bazı önlemler almıştı. Bu dönemde Kesrivan Bidayet Mahkemesi Başkanlığında bulunan papaz görevinden uzaklaştırıldı. Önceleri Bidayet Mahkemelerinde olayın ayrılması genellikle Maruni reislerin oylarına bağlıyken bu mahkeme heyetleri bir reis ile ikişer azadan (oy sahibi olmak ve başka milletlerden seçilerek tayin edilmek üzere) oluşturularak bu durum Umur-ı Adliye Kavanin-i Münife Dairesinde güvenceye kavuşturuldu. Böylece hem Maruni ruhani reislerinin hem de yabancıların müdahalesi önlenmiş oldu. Cebel-i Lübnan'da Maruniler diğer milletlere oranla sayıca çok daha fazla olduğundan bunlar vasıtasıyla Fransız nüfuzunun artmasının önemi hükümet tarafından dikkate alınarak Fransızlara karşı durulup, nüfuzlarının kırılması noktasında kararlı olmak düşüncesiyle zaman zaman İngiliz Konsolosluğuna meyledildi. Ancak genel olarak yabancı müdahalesinin maddi ve manevi zararları bilindiğinden kanun ve kurallar ölçüsünde bütün yabancı memurlara eşit muamele edilerek, birbirleriyle rekabet etmeyecek ve özellikle mahalli yönetimin işlerine müdahale ettirilmeyecek şekilde memurlar seçildi. Böylece yabancıların meşru olmayan yollarla yönetime karışmalarının önüne geçilmiş oldu (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 3). Meclis-i İdarenin seçilmiş azaların sıkıntılarına sahip çıkması da yabancıların ve ruhani reislerin yönetime müdahale düşüncelerini zayıflattı. Meclis-i İdare azaları yavaş yavaş değiştirilip ıslah edildi. Ancak mevcut heyetin büyük bölümünün yabancıardan oluşması nedeniyle Cebel-i Lübnan'ın doğrudan doğruya merkeze bağlanmasından başka çare olmadığı değişik vasıtalarla ve değişik uygulamalarla ahaliye gösterildi. Meclis-i İdarede yabancı temsilcilerin yer almasının artık öneminin kalmadığı bölge halkına anlatıldı. Böylece yabancı memurlar ile ruhani reislerin nüfuz ve haysiyetleri tabi olarak azaldı. Bu kişiler de ileride nüfuzlarının tamamıyla ortadan kaldırılma ihtimaline karşı Cebel-i Lübnan yönetimi aleyhinde dedikodu yapmaktan vazgeçtiler (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 3).

Bu dönemde Meclis-i İdarenin Betrun Maruni azası seçimi sırasında Beyrut'taki Fransız Konsolosluğunun desteğini alan Maruni ruhani reisleri seçime müdahale etmek istedi. Ancak Osmanlı hukukunun muhafazası gözetilerek müdahaleye izin verilmedi (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 3). Bunun üzerine konsolosluk, önceden beri birtakım müracaat ve müdahalelerden dolayı alışmış olduğu şahsi menfaatlerinin kesildiğini görünce türlü hileler yaparak menfaatinin devamını sağlamak adına muhalefetini artırdı. Bu konuda istediklerini yapmayan memurlar hakkında gizli şikâyetlerde bulundu. İmzasız evrak düzenledi. Bazı gazetelerde haberler

yayınlattı. Ancak bu tür fesatlıkların hakikatten uzak olduğu bilindiği için Babîali bu tür dedikoduları kesinlikle dikkate almamıştır. Böylece yabancıların etkisiyle hiçbir memurun sebepsiz yere değiştirilemeyeceği gösterilerek Cebel-i Lübnan'da bulunan memurların konsolosluklara müracaatına meydan verilmedi (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 4).

Bütün bu çalışmalara rağmen konsolosluk bölgede Fransız nüfuzunun hâkim olması için sürekli çalışmaktan geri durmuyordu. Maruni ruhani reislerini aktif olarak kullanıyordu. Cebel-i Lübnan Nizamnamesi gereğince ayanlara ait imtiyazın feshedilmesiyle ayanların nüfuzları azalınca bu durumdan istifade eden konsolosluk Maruni ruhani reislerini teşvik ederek Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığının teşkili sırasında Betrun, Kisrevan ve Cezzin gibi önemli kazalarda bulunan muhakim-i ibtidaiye başkanlığında birer papaz tayin edilmesini sağlamıştı (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 1). Bölgedeki davaların sonuçları bu reislerin kararlarına bağlı olduğundan bu kişiler de yetkilerini kullanarak pek çok devlet arazisini üzerlerine geçirmişlerdi. Böylece Cebel-i Lübnan'ın emlakının üçte biri bu kişilerin eline geçmişti (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 2). Ayrıca bölgede dava takibi yaparak senelik yüklü miktarlarda rüşvet alıyordu. Patrik ve piskoposların tayin dönemlerinde imtiyaz fermanı elde etmelerini sağlamışlardı. Dahası patrik ve piskoposların doğrudan Roma tarafından atanmasını sağlamaya çalışıyorlardı. Bu nedenle bölgedeki ruhani reisler Fransa'ya meydediyor, halkı da bu yönde teşvik ediyordu (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 2-4).

Konsolosluk, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine ve güvenlik sorunlarına da müdahil olmaktan geri kalmıyordu. Örneğin, 1888 senesinin başlarında meydana gelen olaylarda sorumluluğu olduğu gerekçesiyle Suriye Valisi Raşid Naşid Paşa'nın¹² görevden alınmasını istemişti (Buzpınar, 1997, s. 98-99).¹³ Ayrıca Cebel-i Lübnan hadisesi sırasında Maruni ruhani reislerine de sahip çıkarak, olayları Dürzilerin çıkardıklarını iddia etmişti. Fransa'nın Dürzi önde gelenlerinin şiddetli cezaya çarptırılmasını istemesi üzerine Dürzi önderleri de İngilizlere meyletmişlerdi.¹⁴

¹² Raşid Naşid Paşa, Aralık 1876-Ocak 1877 ve Eylül 1885-Mart 1888 dönemleri olmak üzere iki kez Suriye valiliği yapmıştır (Kuneralp, 2003, s. 117).

¹³ Konuyla ilgili Cebel-i Lübnan Mutasarrıfı Vasa Paşa, Naşid Paşa ile Fransa konsolosu arasında Şam'da meydana gelen ihtilafların ne şekilde sonuçlandırılacağını Suriye ahalisi tarafından merak edildiğini; çünkü önceleri bu tür küçük siyasi meseleler meydana geldiğinde yabancıların her zaman süratle nüfuzlarını gösterme ve istedikleri gibi düzenleme çabası içine girdiklerini söylemektedir. Bu olayda da Fransa hükümetinin hızlı bir şekilde olaya nüfuz etme çalışacağını ve konsolosun yerinde kalarak görevine devam edeceğini ifade etmektedir. İhtilafın ilk ortaya çıkmasından itibaren hayli zaman geçtiğini ancak herhangi bir tedbir alınmadığını, ikinci ihtilaftan sonra da çözümün uzatıldığını anlatmaktadır (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 1).

¹⁴ Vasa Paşa, Dürzi ayanlarının ortadan kaldırılmasının Dürzileri güçsüz duruma düşüreceği ve Cebel'deki siyaset dengesini bozacağı görüşündedir. Bu durumun da Marunilerin bağımsızlığına neden olacağını söylemektedir. Paşa,

Fransız Konsolosluğunun bütün bu faaliyetlerini gözlemleyen Hüseyin Rıza Paşa, konsolosluğun bölgedeki faaliyetlerinin önlenmesi için yapılması gerekenleri şöyle sıralamıştır: Konsolosluk ile mutasarrıflık arasındaki sorunun çözüme kavuşturulması için Naşid Paşa'nın azledilmesi, buna karşılık Fransa konsolosunun Şam'dan bir an önce uzaklaştırılması gerekmektedir. Böylece konsolosun ülke dâhilindeki yabancılar haricinde bir ehemmiyet ve itibarı kalmayacaktır (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 1). Konsolosluğun Maruni ruhani reislerinin direk Roma'dan atanmasını istemesi bir istisna ve fesat imtiyazı anlamına gelmektedir. Bu yüzden bir Maruni patriğinin hastalıktan dolayı vefat etmesi durumunda patrik seçiminde ferman alınması için Babiâli'ye müracaat edilip edilmeyeceği şimdiden kestirilememektedir. Bununla birlikte Maruni ruhani reislerinin böyle bir müracaatta bulunacakları pek düşünülmemektedir. Hâlbuki ferman verilmeden patriğin ruhani sıfatının hükümet tarafından tanınması uygulanmakta olan usule uygun değildir. Ancak tanımamak da bazı zorlukları ve özellikle Fransa sefaretî tarafından bir takım kayırma ve yardımları beraberinde getirecektir. Paşa, bu yüzden konuyu Babiâli'nin yakından takip etmesi gerektiği görüşündedir (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 4).

c. Cezayirli Mülteciler

Hüseyin Rıza Paşa'nın layihasında değindiği konulardan biri de Cezayirli mülteciler meselesidir. 16. yüzyılın başlarından 1830 senesine kadar Osmanlı yönetiminde kalan Cezayir 1830-1847 tarihleri arasında devam eden uzun direniş döneminin ardından Fransızlar tarafından işgal edilmiş, Fransız işgalini benimsemeyen Cezayir halkının bir bölümü Emir Abdulkadir'in teslim olmasıyla birlikte 1847 senesinden itibaren gruplar hâlinde Cezayir'i terk ederek Osmanlı Devleti'ne sığınmıştı. 1882 senesine kadar gruplar hâlinde Suriye'ye gelen Cezayirli küçük guruplar hâlinde Akka, Beyrut, Halep, Hayfa, Lazkiye, Sayda, Şam, Trablus ve Yafa gibi şehirlere yerleştirilmişti (Buzpınar, 1997, s. 91-95). Safed ve Taberiye kazalarına yerleştirilen muhacir sayısı 2.000 kişi civarındaydı (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 4). Ancak Suriye ve Beyrut vilayetleri dâhilinde bulunan Cezayirlilerin düzenli olarak kayıt ve tahrirleri yapılmadığından gerçek sayıları henüz bilinmiyordu. Bununla birlikte muhacirlerin toplam sayılarının 8.000-10.000 civarında olduğu tahmin edilmekteydi (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 6).

bu durumda "Dürzilerin İngilizlerin himayesini aramaları kusuruna göz yumulması siyasi müdahalelerden iyidir" denilebilirse de, bu konudaki sahip çıkma olayının Dürzilerin İngilizlere meyletmesine sebep olmasının yanında bölgedeki İngiliz nüfuzunun artmasına neden olacağına vurgu yapmaktadır (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 2).

Babîâli, Suriye'de bir Fransız kolonisi meydana getirme teşebbüsüne müsaade etmeyi siyasi olarak sakıncalı bulmaktaydı (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 6). Bu yüzden Osmanlı Devleti'ne sığınan Cezayirli mültecilerle ilgili Suriye'ye yerleşenlere Osmanlı vatandaşlığı verileceği, geçici gelenlerin ise Fransa vatandaşı kabul edileceği yönünde karar almıştı (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 5). Babîâli'nin aldığı bu karar üzerine Safed'de bulunan Cezayirli Fransa vatandaşlığını terk ederek Osmanlı vatandaşlığını kabul ettiklerine dair Hamdi Paşa'ya imzalı dilekçeler vermişlerdi. Emir Abdülkadir'in ailesinden Mehmed ve Muhiddin Paşalar ile akılca bütün kardeşlerine üstün olan Mir Ali de Osmanlı vatandaşlığını kabul edenler arasındaydı. Ancak Taberiye dâhilindeki Hüseyniye mezrasına yerleştirilenlerin büyük bir bölümü Fransızlık iddiasında bulunmaya devam ediyorlardı. Özellikle Şam ve çevresinde yerleştirilen Cezayirlilerin büyük bölümü Osmanlı vatandaşlığına geçme konusunda tereddüt etmekteydi. Emir Abdülkadir'in reddettiği oğlu Haşim, Fransa vatandaşlığını kabul etmişti. Gayet sert ve fena huylu bir kişi olan Haşim, Fransızlık iddiasında herkesten ziyade Mısır ve Cezayirlilerin başını çekmekteydi. Bu iddialarında ısrar etmeleri durumunda devlet arazisinden çıkarılacakları, gerekirse ülke dışına gönderilecekleri söylenince Fransızlık davasından vazgeçerek Osmanlı vatandaşlığını kabul ettiler (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 5).

Ancak 1888 senesinin Ocak ve Şubat aylarında meydana gelen iki olay Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden oldu. Olayların seyri şu şekilde gerçekleşti: Her iki olayda da suçlu oldukları gerekçesiyle yakalanmaya çalışılan bazı muhacirler zaptiyeden kaçarken Fransız Konsolosluğuna sığındılar, ardından konsolosluğa gelen zaptiye suçluları tutuklamak isteyince küçük çaplı kargaşa ve kavga çıktı. Fransa, olayların gelişmesinde önemli etkisi olduğunu düşündüğü Suriye valisinin derhal görevden alınmasını ve suçluların cezalandırılmasını istedi. Aksi takdirde bölgeye savaş gemisi göndereceği tehdidinde bulundu. Buna karşılık Osmanlı Devleti, olaylarda sorumluluğu bulunduğu gerekçesiyle Fransa'nın Şam konsolosunun da görevden alınmasını talep etti. Nihayetinde Mart 1888'de vali ve konsolos görevlerinden alındılar. Böylece üst düzey görevlilerin değiştirilmesi, müzakereler için daha olumlu bir ortam hazırlamış oldu (Buzpınar, 1997, s. 98-99).

Hüseyin Rıza Paşa'ya göre Şam yönetiminin dikkate alması gereken önemli meselelerden biri de Cezayirli meselesidir. Çünkü Suriye sınırındaki Cezayirlilerin sayısı her geçen gün artmaktadır ve bunlar arasındaki Fransızlık iddiasında bulunanlar olay çıkarma eğilimindedirler. Ayrıca vatandaşlık meselesi çözülmedikçe Şam yönetimi bunların suçlu

olanlarını tutuklayacak, Fransa Konsolosluğu ise bu kişilerin Fransa tabiiyetinde olduklarını iddia ederek tutuklanmalarına karşı çıkacaktır. Bu sebeplerle zaman zaman ihtilaf ve tartışmalar yaşanacak, böylece şüphelilere ceza verilmesi ertelenecektir. Bu durum memleketteki asayişî zedeleyecektir (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 5).

Hüseyin Rıza Paşa bu meseleyle ilgili Cezayirli muhacirlerin sayısından ziyade Fransızlık iddiasında bulunmalarının önemli olduğunu söylemektedir. Bunların bir kısmının Abdülkadir'in vefatından sonra Fransızlık iddiasıyla ortaya çıktıklarını belirtip, bunların siyasi sığınmacı olduklarından dolayı Fransa'nın usulen bunları himaye etmemesi gerektiğini ifade etmektedir (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 4). Bu konuda Babîâli'nin kesin bir karar alması ve bu kararı uygulanması gerektiğini belirterek vatandaşlık meselesinin Osmanlı hukukuna uygun bir şekilde sonuçlandırılmasının Suriye'nin asayişî açısından önemli olduğunu söylemektedir. Osmanlı halkının beklentisinin de vatandaşlık meselesinin resmî bir kararla neticelendirilmesi yönünde olduğunu vurgulamaktadır (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 5).

d. Yabancıların Arazi Satın Almaları

Hüseyin Rıza Paşa layihasında yabancıların Suriye'de arazi satın almaları konusuna da yer vermiştir. Bilindiği üzere, 1858 tarihinde çıkarılan Arazi Kanunnamesi ile birlikte Avrupalılar, Osmanlı Devleti'nin Hicaz hariç her köşesinde toprak alma hakkını elde etmişlerdi. Böylece Osmanlı topraklarındaki tarım arazilerinin önemli bir bölümü yabancıların elinde geçmeye başlamıştı (Şahin, 2012, s. 439). 1867 tarihli Arazi Kanunnamesi ise her alanda yabancı mülk sahiplerinin yararına olmuştu (Adanır, 1999, s. 299).¹⁵

II. Abdülhamit döneminde İngiliz ve Fransız tabiiyetine mensup ruhban cemiyetleri arazi kanunnamesinin kendilerine verdiği salahiyetlerden de yararlanarak Suriye'nin sahil bölgelerindeki arazileri bazen şahıslar bazen de şirketler adına değerinden çok daha fazla paralar ödeyerek satın alıyorlardı (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 5). Örneğin Fransız rahipleri, Akka Mutasarrıflığına bağlı Cebel-i Kerbel adlı mevkiide Hayfa ahalisine ait, terk edilmiş durumda bulunan bazı arazileri üzerlerine geçirmişlerdi (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 6). Bu durum mahkemeye intikal etmiş ve ahali ile rahipler arasında husumete neden olmuştu. Daha sonradan

¹⁵ Ancak Osmanlı Devleti kanunun Avrupalılara tanıdığı toprak satın alma hakkını bir takım küçük sınırlamalar getirmiş; ancak bu durum bazı elçiliklerin protestolarına sebep olmuştur. Bunun üzerine Babîâli tüm vilayetlere yolladığı gizli bir emirle hiçbir kayıt ve koşul altında yabancıların geniş miktarda toprak satın almalarına izin verilmemesini emretmiştir. II. Abdülhamid de Avrupalı devletlerin Osmanlı topraklarında büyük miktarlarda arazi satın almaları konusunda endişe duymaktaydı. Bu nedenle değişik tedbirler alarak Suriye bölgesindeki toprakların yabancılar satışını engellemeye çalışmıştır (Adanır, 1999, s. 300-302). Ayrıca *bk.* (Quataert, 2006, s. 986-987).

tasarruf senedinin biri Fransa'da vefat etmiş bir rahip adına diğeri de manastır adına yazılarak hukuki açıdan bu meselenin üzeri kapatılmıştı (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 7). Derinlemesine inceleme yapıldığında söz konusu arazilerin her ne kadar ziraat, rehin verme ya da cemiyete tesisler yapmak amacıyla alındığı bildirilse de gerçekte bu yerlerin belirtilen maksatlara yarayacak durumda olmadığı anlaşılmıştı (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 5).

Başka bir örnekte ise İngiliz miralaylarından Koller (?) adında bir zabıt Lazkiye'ye 9 saat mesafede ve deniz kenarında bulunan Elbasit denilen yerde yerli halkın arazisinden bir miktar tapuyla arazi almıştı. Koller (?) burada 2 mağaza ve 2 odalı bir bina inşasına başlamıştı. Bunun için bir memur tayin ettirmiş ise de sonradan bilinmeyen bir sebepten dolayı inşaata devam etmeyip bu hâliyle bırakmıştı. Bu mevki liman ve iskele mevki olması ve odun nakleden gemilerin gelip geçtiği bir yer olması nedeniyle önceleri vergi görevlilerinin bulunduğu bir yerdi. Ancak bu görevliler sonradan Lazkiye'ye tabi Bucak nahiyesine nakledildiler. Burası İngilizlerin ileride bir tür müdahalesine vesile kılmamak için kazaya dönüştürüldü. İskelenin merkez yapılması, mevkiinin önemini daha da artırdı. Bu konuda Suriye Valiliği tarafından gizli bilgi içeren bir yazı gönderilmişti. Valiliğin Ağustos 1882 tarihinde Babıâli'ye gönderdiği yazısında liman ve iskele gibi yerler dururken taşlık, kıraç ve imardan uzak yerleri satın alma eğiliminde olan bu kişilerin mensup oldukları hükümetlerin politik müdahalesine yardımcı olma amacına hizmet ettikleri ifade ediliyordu (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 6).

Yine Yafa'ya yakın Şam kasabalarından Benisaab kazasına 4 saat mesafesinde bulunan ve kazanın iskelesi olan Salah-ı Sahil mahallinden bir miktar arazi Antontayan adlı şahsın üzerine geçirilmişti. Arazi, bu kişi tarafından 15.000 lira borç karşılığında Fransız bir şirkete rehin verilmiş ve borç süresinin sona ermesiyle birlikte para ödenmediğinden dolayı araziyi şirkete terk etmişti (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 6). Yapılan incelemeye göre arazinin etrafının تنها olmasından dolayı bina inşası, ziraat, çiftçilik vb. gibi faydalı şeylere elverişli olmadığı anlaşılmıştı. Buranın böyle büyük bir meblağ karşılığında satın alınması, başka bir maksat için satın alındığı şüphesini zihinlerde uyandırmaktaydı. Konuyla ilgili olarak Suriye Vilayeti mahallinden bazı haberler almış ve inceleme başlatmıştı. İnceleme neticesinde arazi kanunu hükümlerine uygun olmayan rehin sözleşmesi yapıldığı tespit edilmişti (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 6).

Hüseyin Rıza Paşa, yabancıların arazi satın almaları meselesiyle ilgili olarak arazi satışlarının iptal edilmesinin kanuni olmadığını; ancak bu esasa göre bu işe de bir son verilmesi gerektiği görüşündedir. Bu konuda İskenderun'dan kara yoluyla Suriye kıyılarının alt sınırına

kadar sahil boyundan ve önemli mevkilerdeki arazilerden yabancıların eline arazi verilmemesi hususlarına daima dikkat edilmesi gerektiğini söylemektedir. Vergi emanetinden ve mahalli idare meclislerinden kendi başına devlet arazisinin satılmamasını ve mahalli halkın satacakları yerler olursa dikkatle araştırıldıktan sonra önemli görülürse devlet arazisine dönüştürülmesine padişahın izin vermesinin uygun olacağını düşünmektedir (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 7).

e. Suriye’de Eğitim

Hüseyin Rıza Paşa, Suriye’nin eğitim durumu hakkında da bilgi vermektedir. Eğitim 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti’nin önemli sorunlarından birini oluşturmaktaydı. Özellikle Tanzimat dönemiyle birlikte ortaya çıkan ikilik sorunu eğitimi daha da içinden çıkılmaz bir duruma sürüklemişti. Avrupalı devletlere verilen imtiyazların bir sonucu olarak ülke genelinde yabancı okulların sayısı artmıştı. Özellikle Amerikalı, Fransız, Rus, İtalyan, Alman, Avusturyalı ve İngiliz misyonerlerin kurdukları eğitim kurumları Osmanlı topraklarında önemli ölçüde yaygınlaşmıştı. Yabancı okul sayısının artması eğitimde ve toplumda ayrışmaya neden olmuştu. Bu nedenle II. Abdülhamit döneminde eğitime özel bir önem verilmiş, farklı unsurlar kazanılarak Osmanlı vatandaşı kimliği oluşturmak eğitim politikasının ana hedefi olarak benimsenmişti. Ülke genelinde merkezi yönetimin kontrolünde olan Avrupai tarzdaki modern eğitim kurumları yaygınlaştırılarak hedefe ulaşılmaya çalışılmıştı.

Tüm ülkede uygulanan eğitim politikası gereği bölgede yaptırılan mekteplerin ödeneği merkezî yönetim tarafından karşılanmaktaydı (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 7). Ancak bu durum bölgede yeni mektep inşa edilmesinin önünde önemli bir engel oluşturmaktaydı. Bu yüzden çocuklar ya yabancı mekteplere ya da Maruni ruhani reisleri tarafından yaptırılan mekteplere gitmekteydiler.¹⁶ Hatta ahalinin önde gelenlerinden bazılarının çocukları bu mekteplere ücretsiz kabul ediliyor, senelik ücretleri Fransa tarafından ödeniyordu. Bölgede diğer unsurların çocukları iyi bir eğitim alırken, mektep açmaya gücü yetmeyen Müslüman ahalinin çocukları ise cahil kalıyordu (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 4).

Bu durumun önüne geçebilmek Cebelli çocukların bazılarının Mekteb-i Sultanîye ücretsiz alınmasına izin verilmişti (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 4).¹⁷ Ayrıca Suriye Vilayeti tarafından senelik masrafı olan 15.000 kuruşun vilayeti mallarından karşılanacağı ifade edilerek

¹⁶ Örneğin 1876 senesinde Suriye Vilayeti dâhilinde 17 rüştiyeye karşılık sadece Beyrut’da aralarında yüksek düzeyde eğitim veren 38 yabancı okul bulunmaktaydı (Kodaman, 1988, s. 95-103).

¹⁷ Suriye’de Müslüman çocuklarının yüksek düzeyde eğitimi alabilmeleri için açılmış olan 120 öğrenci kapasiteli bir adet Mekteb-i Sultanî bulunmaktaydı (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 7).

Şuf kazasına bağlı İklîmü'l-Harut nahiyesinde 2, Kesirvan kazasına bağlı Cübeyl iskelesinde 1 olmak üzere toplam 3 mektebin inşa edilmesi kararlaştırılmıştı. Durum Maarif Nezaretine bildirilerek nezaretin onayı istenmiş, ancak nezaret bunlardan sadece İklîmü'l-Harut'taki mektebin inşasına izin vermişti (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 5).

Hüseyin Rıza Paşa, konuyla ilgili Cübeyl'deki okulun bir an önce yapılması gerektiği, Kuneytra kazası ve Kura nahiyesinde de mektep inşasının Müslümanların dinî menfaatleri ve dünya işleri için zaruri olduğu, ayrıca bu mekteplerin yapım ücreti ve senelik masraflarının karşılanması hakkında Maarif Nezaretinin yardımcı olması gerektiği görüşündedir (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 5). Paşaya göre devlet taşradaki başka yerlerden ziyade Beyrut şehrinde maarifi yaymaya önem vermelidir. Bölgedeki Mekteb-i Sultanî ciddi bir eğitim kurumu hâline getirilmeli, buradan mezun olanlar Mekteb-i Mülkiyeye kabul edilmelidir. Paşa, bu mektebin diğer mekteplerden daha ayrıcalıklı bir duruma gelmesiyle yabancı mekteplerin itibarının azalacağını ve halkın zihninde faydalı bir siyaset üreteceğini iddia etmektedir (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 7).¹⁸

f. Suriye'de Basın

Hüseyin Rıza Paşa'nın raporunda basın hakkında bazı ifadeler yer almaktadır. Bu dönemde bölge basını hayli karışık bir durum arz etmekteydi. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'ndan sonra Suriye ve Lübnan'da Arapça yayın yapan gazete sayısı bir hayli artmıştı.¹⁹ Bu dönemde Beyrut'ta Müslümanlar ve Hıristiyanlar tarafından çıkarılan on gazete bulunmaktaydı. Bunlardan bazıları zararlı yayın yapmaktaydı. Özellikle Cizvitlere ait olan *Elbeşir* gazetesi Katoliklik ayinine karşı çıkarak mezhep tartışmalarını konu ediniyordu. Resmî yayın izni bulunmayan bu gazete Hristiyanlığın diğer mezheplerine saldırıyordu. (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 7).

Hüseyin Rıza Paşa, bu tür gazetelerin yayılmasının bölgede sürekli bir nifaka neden olacağını, bu yüzden böyle gazetelerin yayınlanmasının uygun görülmeyerek gerekli yaptırımların uygulanması gerektiğini düşünmektedir. Paşa, ayrıca Protestan misyonerleri ve Cizvit papazlarının eğitim ve öğretim aracılığıyla halkı Osmanlı yönetimine karşı kışkırtmaları

¹⁸ Osmanlı yönetimi kendine bağlı bir seçkinler grubu yetiştirmek için yerel eşrafın çocuklarını İstanbul'daki eğitim kurumlarına çekmeye çalışmıştır. Bu nedenle Mekteb-i Mülkiyyede bu kişiler için bir sınıf-ı mahsus kurulmuştur (Ortaylı, 2000, s. 162).

¹⁹ Bu tarihten sonra yayınlanan gazetelerden bazılarının isimleri şunlardır: *Hadikatü'l-ahbar*, *El-Cevaib*, *El-Basir*, *El-Cenne*, *Lisanü'l Hal*, *El-Zehra*, *El-Fevaid*, *El-Miskat*, *El-Necah*, *El-Nahla*, *El-Nafir* ve *El Ahval* (Günay, 1995, s. 105-106).

ihtimaline binaen kitap, gazete ve eğitim usullerinin hükümet tarafından hakkıyla teftiş edilmesi gerektiğini belirtmektedir (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 7).

g. Lübnan'daki Bayındırlık Faaliyetleri ve Beyrut Şehri

Hüseyin Rıza Paşa'nın layihasında son olarak yer verdiği konu Lübnan'daki bayındırlık faaliyetleri ve Beyrut şehrinin durumudur. Hüseyin Rıza Paşa, Vasa Paşa'nın Lübnan'daki bayındırlık işlerine özel gayret gösterdiğini, onun valiliği döneminde Cebel dâhilinde hayli yollar ve köprüler inşa edildiğini, vaktiyle müstemilattan sayılan Beyt'üt-Deyr yolunun tamamlandığını kaydetmektedir. Beyrut'la Trablusşam arasında muntazam bir yolun yapılmasına yardım edildiğini belirterek Nısf-ı Tarık mevkiinde bulunan Kelb nehrine kadar bizzat gidip yolu gördüğünü ve bu yolun gelecek sene Trablusşam'a ulaşacağını ifade etmektedir. Hüseyin Rıza Paşa ayrıca Beyrut'tan Sayda'ya kadar bir yolun yapılması için Meclis-i İdarenin karar aldığını, Trablusşam yolu tamamlandığında Sayda yolunun inşaatına başlanacağını belirtmektedir (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 6).

Şehirdeki yapılaşma sorunlarına da dikkat çeken paşa, Beyrut'taki binaların dayanıklılık ve mimari bakımından çok kötü olduğunu, buna karşın yabancılara ait yapıların mükemmel olduğunu söylemektedir. Yabancılarınkiyle kıyaslanabilecek tek Osmanlı yapısının ise hükümet dairesi olduğunu belirtmektedir. Askerî bir bina olan Hastane-i Amire'nin düzgün ve büyük binalar arasında sayılabileceğini ifade eden Hüseyin Rıza Paşa, binayı anlatırken hastane başhekimi Binbaşı Hayri Bey'in burada iyi bir düzen kurduğunu, dost ve düşman herkes tarafından bunun takdir edildiğini rapor etmektedir. Bununla birlikte paşa, hastanenin önündeki talimgâh ve hastanenin diğer tarafında bulunan piyade kışlasının tamire muhtaç durumda bulunduğunu, sekiyat merkezi olarak kullanılan bu yerin zamanla ihtiyacı karşılayamaz duruma geldiği için buranın meydanı daraltmayacak şekilde bir kat daha ilave edilerek ve etrafına gelir getiren yeni yapılar yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Askerî bir yapı olmaktan çıkmış ve sağlık koşullarına uygun olmayan bu binanın şehrin uygun bir yerinde yeniden inşa edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu konuda komutanla görüştüğünü söyleyen paşa, kışlanın bu şekilde satışa çıkarılması durumunda değerinin 12.000-13.000 liraya ulaşacağını, bu para ile hem piyade kışlasının tamir edilebileceğini, hem de yeni ve sağlam bir süvari kışlasının yapılabileceğini vurgulamaktadır. Artan para ile de bölgedeki karakolların dahi mahalli yardıma gerek kalmadan inşa edilebileceğini belirtmektedir (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 2, s. 4).

Son olarak Beyrut'un oluşturulacak Cebel-i Lübnan vilayetine merkez seçilmesinin İslam ve Hristiyan bütün ahalinin memnuniyetini kazandığını söyleyen Hüseyin Rıza Paşa, Suriye toprakları ve politikası açısından Beyrut şehrinin stratejik bir mevkide olduğunu ifade etmektedir. Bu öneminden dolayı şehirde hayır eserleri ve bayındırlık adıyla bazı yabancı müesseselerinin, Protestan misyonerlerinin ve Cizvit papazlarının sayısının arttığını belirtmektedir (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 6). Bunlar çok fazla fitneye sebep olduklarından dolayı, bölgede bu tür yabancı müesseselerin yapılmasına son verdirilmesinin çare ve imkânının araştırılması gerektiğini vurgulamaktadır (BOA, Y. EE, nr. 7/21, lef 1, s. 7).

Sonuç

Layihada bir bakıma ülke genelinde yaşanan sıkıntılar işlenerek bunların nasıl çözüme kavuşturulacağı konusunda yerel yöneticilere ve Babîâli'ye tavsiyelerde bulunmaktadır. Hüseyin Rıza Paşa'nın bu layihası özelde Suriye-Lübnan bölgesinin sorunlarını ifade ediyor gibi görünse de aslında yakın gelecekte ülke genelinde yaşanacak sıkıntıları ortaya koymaktadır. Kısa bir süre sonra ülke dahilinde etnik çeşitliliğin fazla olduğu Balkan ve Anadolu coğrafyalarında Suriye-Lübnan'da yaşananlara benzer sorunlar yaşanacaktır. Avrupalı devletler, konsolosları vasıtasıyla her yerde yerel yönetimin işlerine müdahil olmaya çalışacak, ruhani reisleri kullanarak gayrimüslim cemaati Osmanlı yönetimine karşı kışkırtacaktır. Stratejik olarak önemli gördükleri yerleri satın alarak ülke içinde kanuni haklar elde edeceklerdir. Eğitim alanında açtıkları okullar vasıtasıyla Avrupalı düşünceye ve inanca sahip nesiller yetiştirip yönetimle toplumu ayrıştırmaya çalışacaktır. Yerel basına sahip çıkarak ülke gündemine yön verecektir.

Sonraki dönemde yaşanan gelişmeler Hüseyin Rıza Paşa'nın haklılığını ortaya koymaktadır. Ancak paşanın layihasında belirttiği hususların Babîâli tarafından pek dikkate alınmadığını görülmektedir. Özellikle bölgede yabancılara kesinlikle arazi satışının engellenmesi yönündeki tavsiyesi bölge tarihî açısından hayati önem taşımaktadır. Nitekim Babîâli'nin bu tavsiyeye gereken önemi göstermemesi yıllarca İslam alemini uğraştıracak Filistin sorununu ortaya çıkaracaktır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı (BOA, Y. EE), No: 7/21, Lef 1-2.

Kitap ve Makaleler

- Acar, İ. C. (1989). *Lübnan bunalımı ve Filistin sorunu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Adanır, F. (1999). II. Abdülhamid döneminde yabancıların toprak sahibi olmaları konusunda Osmanlı kaygıları. *Osmanlı*. II. s. 298-304.
- Ahmed Lütfi Efendi. (1999). *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi tarihi*. 6-7-8, (Yeni Yazıya Aktaran: Yücel Demirel). İstanbul: Tarih Vakfı Yapı Kredi Yayınları.
- Akarlı, E. D. (1993). *The long peace Ottoman Lebanon 1861-1920*. London: University of California Press.
- Bursalı Mehmed Tahir. (1338). *Osmanlı müellifleri*. II. İstanbul: Ali Şekerî Matbaası.
- Buzpınar, Ş. T. (1997). Suriye'ye yerleşen Cezayirli muhacirlerin tabiiyeti meselesi (1847-1900). *İslam Araştırmaları Dergisi*. I. s. 91-106.
- Buzpınar, Ş. T. (1999). Arap milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde gelişim süreci. *Osmanlı*. II. s. 168-178.
- Cevdet Paşa (1986). *Tezâkir* (13-20). (Yayına Hazırlayan: Cavid Baysun). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Dadyan, S. (2011). *Osmanlı'da Ermeni Aristokrasisi*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Dadyan, S. (2013). 1861 Cebel-i Lübnan nizamnamesi ve özerk Cebel-i Lübnan'ın ilk mutasarrıfı Garabed Artin Davud Paşa. *Toplumsal Tarih*, 239. s. 66-70.
- Elsie, R. (2010). *Historical dictionary of Abnania, Lanham, Toronto*. Plymouth: Scarecrow Press.
- Engelhard, E.-P. (1328). *Türkiye ve tanzimat-devleti Osmaniye'nin tarihi ıslahatı (1826-1882)*. (Çeviren: Ali Reşad). İstanbul: Osmaniye Matbaası.
- Gökbilgin, M. T. (1946). 1840'tan 1861'e kadar Cebel-i Lübnan meselesi ve Dürzîler. *Belleten*, X/40. s. 641-703.
- Gümüüşsoy, E. A. (2006). *Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa (1815-1869)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Günay, S. (1995). II. Abdülhamid döneminde Suriye ve Lübnan'da ayrılıkçı hareketlerinin başlaması ve devletin tedbirleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, 17/28. s. 85-108.
- İnal, İ. M. K. (1982). *Son sadrazamlar*. I. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karal, E. Z. (1986). *Büyük Osmanlı tarihi*. I-II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Keleş, E. (2008). Cebel-i Lübnan'da iki kaymakamlı idari düzenin uygulanması ve 1850 tarihli nizamnâme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, 27/43. s. 131-157.
- Kodaman, B. (1988). *Abdülhamit devri eğitim sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kuneralp, S. (2003). *Son dönem Osmanlı erkân ve ricali (1839-1922)*. İstanbul: İsis Yayınları.
- Küçük, C. (1987). Lübnan meselesi. *Türk Dünyası Tarih Dergisi (TDTD)*, 3. s. 35-40.
- Ortaylı, İ. (2000). 19. yüzyıl sonunda Suriye ve Lübnan üzerinde bazı notlar. *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî ve Sosyal Değişim (Makaleler 1)*, s. 145-164.
- Palmer, A. (1995). *Osmanlı imparatorluğu, son üç yüz yıl bir çöküşün yeni tarihi*. (Çeviren: Belkıs Çorakçı Dişbudak). İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları.
- Quataert, D. (2006). 19. yüzyıla genel bakış: ıslahatlar devri 1812-1914. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. II. s. 885-1041.
- Reyhan, C. (2006). Cebel-i Lübnan vilayet nizamnamesi. *MEMLEKET Siyaset Yönetim*. 1. s. 171-181.
- Saliba, N. E. (1978). The achievements of Midhat Pasha as governor of the province of Syria 1878-1880. *International Journal of Middle East Studies (IJMES)*, IX. s. 307-323.
- Samur, S. (1994). Cebel-i Havran'da Dürzîler ve Sultan Abdülhamit'in bunlarla ilgili politikası (1878-1900). *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5. s. 399-408.
- Samur, S. (1999). Özel memuriyetle Beyrut'a gönderilen Hüseyin Rıza Paşa'nın bir layihasının ışığında, XIX. yüzyılın sonuna doğru Fransa'nın Suriye Siyaseti. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6. s. 271-287.
- Sofuoğlu, E. (2012). Osmanlı Devleti'nin Suriye vilayetini ıslah teşebbüsleri. *History Studies*, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, s. 351-364.

- Şahin, C. (2012). Osmanlı toprak sistemi hakkında genel bir değerlendirme. *International Journal of Social Science (JASSS)*, 5/6. s. 434-461.
- Tanrıverdi, E. (2007). Hüseyin Rıza Paşa ve Eserleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası*, 11. s. 77-96.
- Ülman, H. (1966). *1860-1861 Suriye buhranı: Osmanlı diplomasisinden bir örnek olay*. Ankara: Sevinç Matbaası.